

КУВІЛА О. І.,
доктор філософії,
доцент кафедри юриспруденції
(Чернівецький інститут Міжнародного
гуманітарного університету)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.33>

МІСЦЕ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ В СИСТЕМІ ГАРАНТІЙ ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Стаття присвячена аналізу однієї зі складових доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в сучасних умовах – можливості одержувати правову інформацію у формі та в спосіб, які забезпечують реалізацію права на справедливий суд нарівні зі всіма іншими. З'ясовано, що, разом із фізичними бар'єрами, низький рівень поінформованості найчастіше є причиною неможливості скористатися відповідними засобами юридичного захисту або ж їх малоефективності для людей із фізичними чи психічними порушеннями здоров'я.

У ході дослідження проаналізовано поняття та правову природу гарантій як юридичної категорії, їх значення для правового статусу особи. Розкрито роль гарантій у забезпеченні «практичного та ефективного» доступу до суду. Зокрема, визначено, що саме по собі декларування права, хоч і на законодавчому рівні, у більшості випадків не може забезпечити його ефективну реалізацію та охорону. З огляду на це, гарантії виступають легальним важелем впливу, який дозволяє зробити відповідний механізм дієвим.

Встановлено, що однією із гарантій доступності правосуддя є чіткість і зрозумілість положень законодавства. Варто відзначити, що на сьогодні у світі проблема нормативних формулювань у контексті прав осіб з інвалідністю виявляється не так через складність чи неясність закону, як через використання дискримінаційної термінології. Використання термінів, які принижують гідність, ставлять під сумнів здатність усвідомлювати власні дії та самостійно ухвалювати рішення, стають суттєвою перешкодою для їх соціальної інтеграції та реалізації правового захисту.

Від чіткості і ясності законодавства безпосередньо залежить доступність правової інформації. Серед основних проблем, з якими стикаються особи з інвалідністю у даній сфері, виділено високий рівень інституціоналізації та висвітлення відповідних відомостей у незрозумілій формі або ж у недостатньому обсязі. Перша причина зумовлює фізичну обмеженість суб'єкта, складність у зверненні до уповноважених органів чи осіб, використанні допоміжних технічних засобів з метою одержання інформації. Друга часто є результатом постійного ігнорування інвалідності як явища та полягає у відсутності дієвого механізму інформування осіб, котрі не можуть самостійно ознайомитися з даними через певні фізичні або психічні вади здоров'я.

Ключові слова: доступ до правосуддя осіб з інвалідністю, гарантії доступу до правосуддя, право на справедливий суд, доступність інформації, деінституціоналізація осіб з інвалідністю, універсальний дизайн.

Kuvila O. I. The place of the right to information in the system of guarantees of access to justice for persons with disabilities

The article analyses one of the components of access to justice for persons with disabilities in modern conditions – the ability to receive legal information in a form

and manner that ensures the exercise of the right to a fair trial on an equal basis with all others. It is found that, along with physical barriers, low awareness is often the reason for the inability to use appropriate legal remedies or their ineffectiveness for people with physical or mental health problems.

The study analyses the concept and legal nature of guarantees as a legal category, and their significance for the legal status of a person. The author reveals the role of guarantees in ensuring 'practical and effective' access to court. In particular, it is determined that the mere declaration of a right, albeit at the legislative level, in most cases cannot ensure its effective implementation and protection. In view of this, guarantees are a legal lever of influence that makes the relevant mechanism effective.

It is established that one of the guarantees of access to justice is the clarity and comprehensibility of the provisions of legislation. It is worth noting that today in the world the problem of normative wording in the context of the rights of persons with disabilities is manifested not so much through the complexity or ambiguity of the law as through the use of discriminatory terminology. The use of terms that degrade dignity, question the ability to understand their own actions and make decisions independently, and become a significant obstacle to their social integration and enjoyment of legal protection.

Accessibility of legal information directly depends on the clarity and precision of legislation. Among the main problems faced by persons with disabilities in this area are the high level of institutionalisation and the coverage of relevant information in an unclear form or in an insufficient amount. The first reason is due to the physical limitations of the subject, difficulties in contacting authorised bodies or persons, and the use of auxiliary technical means to obtain information. The second is often the result of constant disregard for disability as a phenomenon and is the absence of an effective mechanism for informing people who cannot read the data themselves due to certain physical or mental health problems.

Key words: *access to justice for persons with disabilities, guarantees of access to justice, right to a fair trial, accessibility of information, deinstitutionalisation of persons with disabilities, universal design.*

Постановка проблеми. Згідно з даними щорічного аналітичного звіту Європейського суду з прав людини за 2024 рік Україна, на жаль, продовжує перебувати на третьому місці у рейтингу держав-учасниць Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод за кількістю поданих заяв. Так, протягом минулого року було зафіксовано 7 703 скарги на порушення Україною своїх зобов'язань за ЄКПЛ. При цьому, із загальної кількості 655 рішень, якими було визнано порушення, 153 стосувалися права на доступ до правосуддя та на ефективний засіб юридичного захисту, що складає 23,4 % [1, с. 35-38]. Як показує практика, такі результати відбивають спільні для всіх держав-членів Ради Європи негативні тенденції у галузі забезпечення прав людини. Відповідно до проаналізованого звіту ЄСПЛ, на першому місці в антирейтингу статей Конвенції, щодо яких найчастіше було визнано порушення протягом 2024 року, опинилася стаття 6 (право на справедливий суд) – усього 485 рішень, на четвертому місці – стаття 13 (право на ефективний засіб правового захисту) – 260 рішень. У сукупності вони становлять майже третину від загальної кількості розглянутих Судом справ, щодо яких було ухвалено рішення по суті [1, с. 36].

Таким чином, питання доступності правосуддя залишається наріжним каменем у європейській правозахисній системі. Особливого значення воно набуває у контексті розкриття правового статусу осіб з інвалідністю, становище яких у суспільстві має певні особливості, зумовлені наявністю фізичних або психічних вад. Безумовно, цінність того чи іншого блага найчастіше має суб'єктивний характер, що, тим не менше, не виключає впливу окремих об'єктивних чинників. Тож при оцінці важливості права на доступ до суду та на

справедливий судовий розгляд неможливо оминати увагою інвалідність особи, що вимагає від уповноважених органів та осіб застосування інклюзивного підходу, який би гарантував дотримання принципів рівності та недискримінації у відповідній сфері.

Метою статті є аналіз гарантій доступу осіб з інвалідністю до правосуддя через призму доступності правової інформації.

Стан опрацювання проблематики. Наразі проблема доступності інформації в контексті права на доступ до суду осіб з інвалідністю розроблена на досить невисокому рівні. Разом з тим, право на справедливий суд через призму гарантій одержання необхідної інформації були предметом досліджень О. Гаврилюк, О. Красівського, А. Олійника, О. Овчаренка, П. Шевчука, І. Марочкіна, О. Шило, А. Фокова та ін.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомою є теза про те, що наявність права як такого, його визнання та закріплення не забезпечують його ефективної реалізації володільцем, оскільки в таких умовах останнє майже цілком залежить від сумлінності третіх осіб. Саме тому перед державою свого часу постало питання дослідження та створення дієвих важелів впливу, які б гарантували можливості здійснення декларованих прав, а також способи їх захисту у разі порушення. Таким чином, у правовій науці з'явилася категорія «гарантії», цінність якої на сьогодні складно переоцінити. Зокрема, роль гарантій для правового статусу особи підкреслює їх закріплення у положеннях Основного Закону. Так, стаття 3 Конституції України встановлює, що напрямки та зміст діяльності держави визначаються, насамперед, правами, свободами людини та їх гарантіями [2].

Чимало дослідників працювали над дослідженням сутності та правової природи гарантій, проте єдиної позиції щодо їх визначення юридична наука на сьогодні не виробила. Якщо проаналізувати доктринальні підходи до їх формулювання, можна встановити, що суть поняття не змінюється, незалежно від використаної термінології. Серед найбільш поширених визначень гарантій прав і свобод людини знаходимо «систему умов, засобів та способів, які гарантують реалізацію, охорону і захист прав, свобод людини та громадянина», «засоби захисту від порушень прав», «порядок поновлення прав», «процедуру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права» тощо [3, с. 115]. Спираючись на досліджені дефініції, можемо визначити поняття гарантій наступним чином: це законодавчо встановлена система засобів і способів забезпечення ефективної реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також механізм їх охорони й захисту в разі порушення. Безперечно, інструментарій забезпечення права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя був би неповним і недостатнім, зокрема, і без належних юридичних гарантій. Спробуємо дослідити, що саме входить до змісту категорії «гарантії доступності правосуддя для осіб з інвалідністю».

Досліджуючи правову категорію «доступ до суду» через призму практики Європейського суду з прав людини, можна дійти висновку, що це комплексне поняття включає різноманітні взаємопов'язані елементи доступності, які у своїй сукупності забезпечують особі реальну можливість ініціювати судове провадження, незалежно від його виду або статусу самого заявника. ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що доступ до суду повинен характеризуватися як «практичний» та «ефективний», а не теоретичний чи ілюзорний. Це зумовлено важливим місцем, яке займають гарантії, передбачені статтею 6 Конвенції, та їх цінністю для правового статусу особи. Вони виступають своєрідним індикатором демократичного суспільства та правової держави, на чому було наголошено, зокрема, у рішенні по справі «Зубац проти Хорватії» від 5 квітня 2018 року (заява № 40160/12) [4].

Насамперед, ефективність і практичність доступу до суду виявляється через зрозумілість, ясність та передбачуваність положень національного законодавства. Складно сперечатися із твердженням, що законодавчі бар'єри важче подолати, аніж, до прикладу, проблеми фізичної доступності судових установ, адже вони вимагають зміни давно налагодженого юридичного механізму. Окрім цього, таким реформам зазвичай передують погляд на наявну проблему з іншої сторони, зміни у правосвідомості та усталеній практиці. Разом з тим, саме дискримінаційні положення нормативно-правових актів залишаються чи не основною проблемою доступу до правосуддя осіб з інвалідністю. Серед основних порушень аналітики виділяють

використання зневажливої лексики щодо осіб з інвалідністю; повне ігнорування інвалідності, яке призводить до неможливості особи реалізувати відповідне право; пряма відмова у забезпеченні тих чи інших прав, що обумовлюється запереченням наявності відповідного обсягу дієздатності. До прикладу, Федеральний закон США про виборчі права у параграфі 20507 встановлює, що ім'я особи, зареєстрованої для участі у голосуванні, може бути видалено зі списку виборців у разі кримінального засудження чи розумової недієздатності [6]. Загалом не менше семи штатів містять обмеження щодо участі осіб з інвалідністю у виборах [5, с. 22]. Згідно із даними Доповіді Спеціально уповноваженого з прав людей з інвалідністю щодо Замбії за 2016 рік, значна частина чинних законодавчих актів містила такі формулювання як «дієти», «божевільні», «неповноцінні», «такі, що не мають здорового глузду». Окрім цього, було констатовано обмеження виборчих прав з підстави інвалідності, а також прямі заборони на вчинення юридичних дій у галузі спадкового права [7]. Ситуаційний аналіз прав людей з інвалідністю в Замбії, проведений під егідою ЮНІСЕФ у 2024 році, продемонстрував суттєвий прогрес у сфері забезпечення і захисту прав цієї категорії осіб, усунення численних недосконалостей нормативного регулювання. Тим не менше, проблема дискримінаційної термінології замбійського законодавства залишається одним із бар'єрів для нормальної інтеграції осіб з інвалідністю до всіх сфер функціонування суспільства [8]. Незважаючи на те, що відповідні законодавчі обмеження можуть взагалі не стосуватися судового процесу, усунення осіб з інвалідністю від соціального, політичного, економічного життя подає свого роду сигнал про відсутність необхідності для них «турбуватися» про такі проблеми, як звернення до суду, участь у судових засіданнях тощо [5, с. 22]. Імовірно найбільш несприятливим наслідком наведеної практики стає формування відповідних установок не лише в осіб, пов'язаних зі здійсненням судочинства, а й у пересічних громадян. Як наслідок, особи з інвалідністю потерпають від численних стереотипів та стають жертвами чи не всіх складових дискримінації, зокрема, маргіналізації, інфантилізації, дегуманізації, інвізібілізації, медикалізації та ін.

Доступність правової інформації посідає чільне місце в системі гарантій права осіб з інвалідністю на доступ до суду. Вона відображає реальну можливість заявника бути поінформованим про всі належні йому права, механізми їх реалізації та захисту, що неодноразово ставало предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Зокрема, у рішеннях по справах «Bellet v. France» (заява № 23805/94), «Golder v. the United Kingdom» (заява № 4451/70), «Miragall Escolano and Others v. Spain» (заяви №№ 38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98 і 41509/98) Суд зазначав, що доступ до інформації є важливою практичною складовою права на справедливий суд [9; 10; 11]. На жаль, сьогодні проблема правової обізнаності осіб з інвалідністю залишається однією із причин недостатньої ефективності правосуддя. Так, згідно із даними дослідження, проведеного у 2023 році Центром сталого миру та демократичного розвитку SeeD спільно із Агенством США з міжнародного розвитку (USAID) та Програмою розвитку ООН (ПРООН), лише 19 % осіб з інвалідністю I групи вважають відповідні послуги доступними та ефективними. Цей показник майже на 20 % нижчий, аніж серед респондентів, які не мають інвалідності (37 %). При цьому, переважна більшість опитаних осіб вказали на дві основні перешкоди в механізмі реалізації права на суд: фізичні бар'єри та відсутність доступу до необхідної інформації [12, с. 15, 17].

Загалом недоступність інформації можуть породжувати, по-перше, інституціалізація; по-друге, подання відомостей у нечіткій або незрозумілій формі. Аналізуючи явище інституціалізації, варто відзначити, що стаття 19 Конвенції про права осіб з інвалідністю передбачає зобов'язання держав-учасниць забезпечувати для осіб з інвалідністю можливість обирати нарівні з іншими людьми своє місце проживання й те, де й з ким проживати, не створюючи при цьому вимог проживати в якихось визначених житлових умовах (п. «а») [13]. На виконання вказаного положення Комітет з прав осіб з інвалідністю підготував рекомендації для держав щодо деінституціалізації даної категорії осіб та їх інтеграції до місцевих громад. Цей документ окреслив проблеми, які супроводжують поміщення осіб з інвалідністю до спеціальних установ, зокрема, знищення переважної більшості соціальних зв'язків,

повне вилучення особи з її звичного середовища, громади, сім'ї, відсутність свободи вибору дозвілля, роботи, помічників тощо, жорстоке поводження з боку працівників закладу або лікарів, застосування експериментальних методів лікування [14]. На жаль, незважаючи на вимоги Конвенції та рекомендації Комітету, рівень інституціалізації залишається високим, оскільки часто громади не наділені відповідними механізмами щодо забезпечення належних умов проживання та соціалізації осіб з інвалідністю. Ця проблема безпосередньо породжує фізичну неспроможність таких суб'єктів отримати правову інформацію, скористатися послугами фахівців в галузі права чи навіть скontaktувати з ними за допомогою засобів зв'язку. Обмеження щодо зустрічей із родичами, близькими та знайомими, відсутність змоги приймати побутові рішення, які за них здійснює адміністрація чи персонал відповідних закладів, високий ступінь медикалізації осіб з інвалідністю спричиняють надзвичайно низький рівень їх обізнаності із власними правами, способами їх реалізації та захисту [5, с. 24].

Ще одним викликом, поряд із інституціалізацією, який перешкоджає особам з інвалідністю отримувати необхідні відомості у правовій сфері, є подання інформації в недоступній чи незрозумілій формі. Воно може мати різноманітні прояви, які не обмежуються нечіткими або занадто складними формулюваннями. Яскравими прикладами є незалучення до судового процесу перекладача жестової мови, коли одним із учасників виступає особа із порушеннями слуху; відсутність альтернативних способів ознайомлення з матеріалами справи для осіб зі сліпотою; розміщення інформації в місцях, доступ до яких ускладнений; відсутність публічних даних на офіційних вебсторінках судових органів; ігнорування потреб учасників процесу із порушеннями інтелектуального розвитку у додаткових роз'ясненнях тощо. Із доступністю правової інформації у даному контексті нерозривно пов'язане поняття «універсальний дизайн» як воно визначене у статті 2 Конвенції про права осіб інвалідністю, тобто розробка предметів, середовища, програм та послуг з метою зробити їх максимально можливою мірою придатними для використання для всіх людей, у тому числі із застосуванням допоміжних пристроїв [13]. Спеціалістами розроблені спеціальні правила щодо формулювання, дизайну та розміщення повідомлень чи іншої інформації, які полегшують її розпізнавання і розуміння. Вони стосуються використання шрифту, розміру, кольору тексту, контрастності, піктограм чи малюнків, звукових сповіщень, шрифту Брайля, місць, де такі відомості краще розташовувати тощо [15, с. 14]. Відповідні рекомендації покликані зробити інформацію максимально доступною у широкому сенсі цього слова.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, відзначимо, що можливість отримання необхідної правової інформації є одним із найважливіших аспектів доступності правосуддя для осіб з інвалідністю. Вона є гарантією ознайомлення їх зі своїми правами, свободами, обов'язками, контролю за їх виконанням, механізмами оскарження тощо. Важливо, що доступність не обмежується виключно одержанням відомостей, але включає в себе також правильне розуміння, тлумачення, роз'яснення в разі потреби окремих понять чи процесів для осіб із порушеннями здоров'я. Це вимагає не лише адаптації законодавства, а й здійснення практичних дій, зокрема впровадження відповідних допоміжних засобів і технологій на всіх стадіях судового процесу, підготовки освітніх програм, покликаних підвищити правову обізнаність та толерантність до потреб осіб з інвалідністю, їх інтеграції до правової сфери життя суспільства.

Список використаних джерел:

1. Annual Report ECHR 2024. Council of Europe: European Court of Human Rights, 2025. URL: https://www.echr.coe.int/d/annual-report-2024-eng?p_1_back_url=%2Fsearch%3Fq%3DReport%2B2024&p_1_back_url_title=Search (дата звернення: 05.03.2025).
2. Конституція України: Основний Закон України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.03.2025).
3. Рябовол Л. Гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні та зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1 (33). С. 114-119.

-